

**РОЛЬ ЧАСОПISУ «ВІЛЬНА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА»
(1917–1919 РР.) У РЕФОРМУВАННІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ**

У статті висвітлено значення журналу «Вільна українська школа» (Київ, 1917–1919) для розвитку національної освіти й розбудови шкільництва; розглянуто публікації українських педагогів, психологів, громадських діячів, які друкувались у виданні.

Розвиток вітчизняної науки та освіти в 1917–1920 рр. відбувався у складних, суперечливих обставинах, коли соціальні, військові, політичні події впливали на людську особистість, змінювали її ціннісні орієнтири, трансформували соціокультурний розвиток. Це доба української національно-визвольної революції, зміни державних організацій (УНР, Гетьманський уряд, Директорія) та неодноразової окупації української території. Водночас, це був період, позначений зростанням національної свідомості, що суперечило інтересам радянської політики. Для розбудови держави особливо важливо було об'єднати провідних громадських діячів, освітян, науковців України, озброїти їх новими знаннями, ідеєю національного й духовного відродження. Тож 21 березня 1917 р. Михайло Грушевський, який на той час очолював Центральну Раду, звернувся із заявою до освітян щодо потреби реформ у галузі освіти та науки. з цією метою 5–6 квітня 1917 р. проведено перший, а 10–12 серпня – другий Всеукраїнські педагогічні з'їзди [12]. Делегати цих з'їздів розглядали питання ліквідації безграмотності серед дорослого населення, видання підручників та друку періодики українською мовою, українізації існуючих вищих шкіл та відкриття нових, розширення мережі бібліотек тощо. Українська педагогічна громадськість, опікуючись розбудовою національної школи, широко розгорнула обговорення шляхів реформування освіти. Дискусії педагогів щодо багатоаспектних проблем організації національної школи висвітлював єдиний на той час український педагогічний журнал «Вільна українська школа» (далі – ВУШ), заснований Всеукраїнською Учительською Спілкою (далі – ВУС). Цій проблемі присвятили свої дослідження відомі педагоги того часу: О. Музиченко, С. Русова, С. Черкасенко, Я. Чепіга та ін. Матеріали ВУШ використовували у власних наукових дослідженнях Н. Гупан, Г. Васькович, А. Животко, І. Зайченко, А. Невгодовський, Н. Остапенко, Н. Сидоренко, П. Рогова. та ін.; реформування національної школи у 1917–1920 рр. досліджувала Л. Березівська; із шляхами впровадження національної освіти на сторінках педагогічної періодики в означений період ознайомила А. Пугач.

Мета статті – проаналізувати публікації педагогів у контексті розвитку педагогічного процесу в Україні (1917–1920 рр.), висвітлити освітньо-виховний аспект журналу «Вільна українська школа».

Після першого з'їзду ВУС, у серпні 1917 р., Центральне бюро порушило питання створення друкованого часопису, який ознайомлював читачів з провідними статтями з теорії і практики навчання та виховання, сприяв би об'єднанню всього вчительства України в міцну професійну організацію.

«Вільна українська школа» – перший загальнопедагогічний журнал, що був органом Всеукраїнської Учительської Спілки і виходив щомісяця (крім двох літніх місяців) з вересня 1917 р. по грудень 1919 р. За весь час існування часопису вийшло у світ 25 номерів за участі співробітників: А. Бакалінського, Л. Білецького, О. Верходуба, Є. Вирового, Г. Голоскевича, О. Грушевського, О. Дорошкевича, В. Дурдуковського, В. Дога, О. Діхтяра, М. Зерова, В. Королькова, Ол. Левитського, М. Мочульського, О. Музиченка, І. Огієнка, С. Панасенка, В. Прокоповича, С. Русової, Ю. Сірого, С. Сірополка, І. Стешенка, Ф. Сушицького, Є. Тимченка, С. Титаренка, П. Холодного, С. Чалого, Я. Чепіги, С. Черкасенка, Н. Шульгиної-Іщук, Я. Юдич, І. Ющишина та інших [1, с. 2 обкл.]. У першому номері ВУШ надруковано програму журналу, що складалася з одинадцяти пунктів:

1. Офіційний відділ (накази Генерального Секретаріату, Міністерства тощо); 2. Новітні течії в Європейській педагогіці як підвалини нової школи; 3. Організація нової школи (вчитель, учні, батьки, оточення); 4. Дошкільне виховання; 5. Нижча школа; 6. Середня школа; 7. Вища школа; 8. Позашкільна освіта; 9. Питання професійної організації вчителів; 10. Хроніка освіти. 11. Бібліографія [1, с. 2 обкл.]. Після року існування журналу редакційний комітет мусив визнати, що не зможе реалізувати програму ВУШ у повному обсязі. Редакція в зверненні «До наших читачів» зазначала: «Головне завдання другого року – висвітлювати питання початкової і середньої освіти... Редакція зверне особливу увагу на новітні здобутки західноєвропейської педагогіки, є думка вміщувати в журналі і друкувати окремими відбитками найкращі статті європейських педагогів-вчених... поширити і професійний відділ» [4, с. 305–306]. Водночас, редакція повідомляє, що брати на себе ґрунтовне висвітлення питань вищої і дошкільної освіти журнал не може у зв'язку зі скороченням обсягу видання та технічними можливостями друкарського приладдя. Матеріали зі згаданої тематики друкуватимуться лише тоді, коли вони матимуть широке педагогічне значення або стосуватимуться роботи вчителів у сільських школах.

Часопис «Вільна українська школа» продовжував розвивати ідеї української національної школи, які започаткував журнал «Світло». У першому номері зазначалося, що програма,

накреслена педагогічним журналом «Світло», цілком увійде в програму «Вільної української школи». Співробітники ВУШ, як і члени Центрального Бюро Всеукраїнської учительської спілки, були ентузіастами своєї справи. Власні вміння і знання вони направляли на створення в Україні єдиної національної школи, доступної для всіх верств населення, що ухвалив, за їхньою ініціативою, Другий всеукраїнський учительський з'їзд у серпні 1917 р.

Перший номер часопису редагував відомий освітній діяч Спиридон Феодосійович Черкасенко (1876–1940); головним редактором та одним із засновників усіх наступних номерів був Олександр Костянтинович Дорошкевич (1889–1946) – відомий український педагог, літературознавець, критик, завідувач відділу середніх шкіл Генерального секретаріату освіти.

З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського змінились орієнтири в освіті, від 1918/19 навчального року провідним напрямом розвитку українського шкільництва стає єдина національна трудова школа. У журналі ВУШ активно висвітлювалася проблема розбудови шкільництва в Україні, оскільки трудова школа була провідним напрямом розвитку зарубіжної педагогіки. Часопис разом із відомим українським педагогом, методистом Олександром Федоровичем Музиченком започаткував рубрику «Школа в Західній Європі і Америці», яка вміщувала на своїх сторінках матеріали про досвід роботи зарубіжних шкіл. У передмові О. Музиченко зазначав, «що ця рубрика має намір розміщувати на своїх сторінках виклад цікавих моментів життя закордонних шкіл, наскільки це можливо спостерігати в німецькій, французькій, англійській і американській педагогічній літературі за час війни» [7, с. 44]. У рубриці опубліковано матеріал Я. Чепіги «Нова школа в Б'єржі А. Фарія» [9; 10] та статтю Вільгельма Ратея «Трудова школа та її розвиток в найближчому часі», передруковану з журналу «Die neue Bahnen» за 1916 р. [7]. Також, під редакцією О. Музиченка, у цій рубриці подано дві інформативні статті: «Тижневий з'їзд англійських вчителів» і «Чи пережила себе читанка?». У першій статті, на підставі доповідей, прочитаних на з'їзді, стверджується: «... відокремлена від нас та німців педагогічно-громадська думка Англії прийшла до вирішення тих самих проблем, які висунуті війною у нас і у німців ... про вимоги єдиної школи і трудового навчання; про бажання щодо відповідного підвищення становища народного вчителя; про необхідність обов'язкового навчання до 17 років, тобто якраз до того терміну, який прийнято на українських учительських з'їздах та в Москві» [8, с. 103]. У статті «Чи пережила себе читанка?» подається інформація з історії розвитку читанки, дискусії з приводу доцільності скасування хрестоматій та пропонується розглянути питання про видання «книжок-джерел». «Своїм змістом ці коротенькі «джерела», замість читанок, особливо важливі для культурного відродження України» [8, с. 104].

На сторінках «Вільної української школи» друкував власні статті Яків Феофанович Чепіга (1875–1938) – автор понад 150 праць, присвячених питанням педології, теорії навчання і виховання, методиці викладання окремих навчальних дисциплін, шкільних підручників для початкової школи та освіти дорослих, книжок для дітей дошкільного та шкільного віку. У своїх працях учений приділяв велику увагу проблемам національної освіти і навчання, пропагував своєї розумового, трудового, морального та сімейного виховання. Його погляди не втратили своєї значущості та актуальності й донині. Статті «Соціалізація народної освіти» (1917), «Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918–1919 шкільний рік» (1918–1919), «Трудова школа П. П. Блонського» (1918–1919), «До трудової вільної школи» (1918–1919), «Навчання грамоти без букваря» (1919–1920) знайомлять громадськість України із здобутками світової педагогічної думки та критикують тогочасну систему освіти, пропагують ідеї трудової школи.

Українські освітні і громадські діячі одноставно наголошували, що зміст освіти в новій школі має відповідати сучасному стану розвитку науки, культури, задовольняти вимоги суспільства щодо освітньої підготовки підростаючого покоління. Яків Чепіга зазначав: «Сучасна промисловість, техніка, соціально-економічний устрій вимагають потрібного корисного працівника-громадянина, який може розібратися в громадській праці, уміє на всякій ділянці, до якої має здібності, прикласти свою ініціативу й працю та брати активну участь у витворах колективу» [8, с. 83]. На необхідності взаємозв'язку змісту освіти з практичними потребами людини наголошував О. Музиченко. Мотив вибору предметів, указував він, визначається соціальним ідеалом; індивідуальні особливості дитини і її самостійність розвинуться тоді, коли їй буде надано можливість вільного вибору групи предметів, а обов'язковими будуть тільки програми-мінімум [6].

У журналі ВУШ друкувалося багато актуальних статей відомих педагогів про організацію нової школи та методику викладання окремих предметів. Для визначення шляхів реформування змісту навчання і методів викладання вчений, археограф, історик П. В. Клименко у статті «Навчання історії в початковій школі» вказує на основні недоліки існуючої в Україні російської школи, а саме: ігнорування дитячої індивідуальності та законів педагогіки і психології, недосконалість програм і змісту освіти, пріоритет політики над педагогікою та ін. У новій школі потрібно виховувати «людей, здатних до ініціативно-творчої праці» Майбутнє нової школи, зазначає автор, «...залежить від того, скільки і які ці вчителі, чи здолають вони зрушити наше заклякнуще вчителство з мертвої точки і навести його на нову, трудну спочатку дорогу. Перед нами встають два завдання: творити теоретично плани нової школи і закласти зразки її на Україні; поліпшити форми старої школи, наблизивши її до вдоволення вимог національного навчання...» [3, с. 4]. Джерелами вивчення історії в початкових класах мають бути архіви, словники географічних назв, збірки етнографічних записів, екскурсії, історична література. У статті подано власні рекомендації щодо використання в навчанні історії підручників і навчальних посібників: «Про давні часи на Україні», «Ілюстрована історія України» М.

Грушевського, «Історія України» М. Аркаса, «Українська культура» І. Огієнка, «Історія України» Коваленка [4, с. 342].

Про значення математичних знань та зв'язок їх з життям та інтересами школярів писав видатний методист-математик К. Лебединцев у статті «Математика в трудовій школі» [9]. Він вважав, що методи викладання математики в існуючій школі є недосконалими, не враховують інтересів і психологічних особливостей учнів. Тому запропонував програму для початкової школи, яка б конкретизувала і поглиблювала знання з математики та включала в себе теоретичні і практичні завдання. Під час навчання математики радив практикувати дитячі ігри, математичні розваги (чарівні квадрати, задачі-жарти, гра з сірниками і паличками), виготовлення іграшок і наочного матеріалу для занять, розв'язування задач, пов'язаних із шкільним життям та оточуючим середовищем, бесіди з історії математики. Редакційний комітет «Вільної української школи», друкуючи програму з математики К. Лебединцева, мав на меті привернути увагу вчительства до проблем викладання математики в новій трудовій школі.

Продовженням проблеми реформування шкільної освіти слугувала стаття художника і педагога Тимофія Сафронова «Образотворчі мистецтва та їх роль у єдиній трудовій школі». На думку автора: «Естетичне виховання є вихованням у людини почуття краси, любові до прекрасного високого... Тепер, коли прокинулася наша народня самосвідомість, душа великого народу мусить виявити себе в мистецтві, мистецтво є показником культури і внутрішнього змісту даного народу» [9, с. 25]. Педагог вважав, що для того, щоб розвинути художній смак і творчі здібності в дітей, необхідно визнати: одним з важливих завдань єдиної трудової школи є навчання образотворчого мистецтва, тобто активне застосування у навчанні і вихованні малювання, ліплення, аплікації та об'єднання їх з іншими предметами (інтегровані уроки), враховуючи індивідуальні особливості дітей та застосовуючи знання із психології і педагогіки. Т. Сафронів запропонував програму з образотворчого мистецтва, розраховану на 9 років навчання. Три перших роки навчання образотворчого мистецтва (1-ий концентр) веде один учитель і застосовує малювання, ліплення і аплікацію для засвоєння знань з інших предметів. У наступні роки навчання проводить фахівець з означеного предмета; складність завдань з кожним роком зростає. Автор зазначає: «...що підвалиною нашої української системи навчання мистецтва мусить бути принцип не тільки навчити бачити і уявляти бачене, але й навчити розуміти і цінити навколишні умови життя і їх особливості... У кожній школі необхідно ознайомити учнів з українським стилем, його особливостями, а також творами українських художників» [10, с. 132]. Викладач розкриває перед школярами світ прекрасного, розвиває їхній естетичний смак, виховує прагнення до пізнання, досконалості. Педагог може досягнути всього цього, не тільки надихаючи учнів творами великого мистецтва, але й навчаючи основам образотворчої грамоти [10].

У статті «Малювання – мова дитини» А. Серєда пише про розвиток творчих здібностей дитини в навчанні малюванню: «В дитячому малюнку головне – не його виконання, а те, чому дитина в нім навчиться, аби тільки цей малюнок служив певним виявом думки дитини. Малювання повинно бути тільки тим засобом, яким учитель навчить дитину бачити, розуміти і викладати малюнком ті враження від життя, яке оточує дитину... Таке педагогічне малювання, засноване на принципі вільної творчості, повинно проводитися в кожній українській школі...» [2, с. 134].

У статті «Природознавство і математика в новій українській школі» М. Крупський зазначає, що декларована українським учительством нова народна школа має спиратися на принцип раціональної педагогіки, тобто створення системи навчання і виховання, в якій все науково обґрунтовано, та готувати підрастаюче покоління до життя (принцип життєвості). Вчителі, реалізуючи цей принцип, повинні черпати зміст шкільних предметів, методи навчання і виховання з реального життя дитини. Автор наголошує на тісному зв'язку раціональної педагогіки і психології «Матеріал, яким оперує школа, це людська (дитяча) душа; завдання школи – формувати (образовувати) дитячу душу, готуючи молоде покоління до розумного, щиро людського життя» [5, с. 13].

Заслугує на увагу праця педагога, психолога, філософа В. Зеньківського (1881–1962) «3 лекцій по педагогічній психології. Про предмет педагогічної психології», в якій він розмірковує, що таке педагогічна психологія, який її предмет та завдання [7, с. 29–43]. У статті «3 лекцій по педагогічній психології. Деякі дані соціальної психології» автор, спираючись на ідеї французького соціолога Г. Тарда, аналізує значення наслідування – універсального способу засвоєння чужого досвіду, тобто здатність мимовільно відтворювати рухи і дії, поведінку, манери діяльності. Також, беручи до уваги досвід американського психолога Сідіса, вчений розглядає метод соціально-психологічного впливу – навіювання (нав'язування певних думок та станів на тлі їх некритичного, часто неусвідомленого сприйняття) [9; 10].

У 1917–1920 рр. на території нашої держави відбувалися надзвичайно складні політичні процеси: утверджувалися різні державні режими, викликані численними збройними інтервенціями. «Вільна українська школа» зазначала: «В Україні йде війна, що руйнує все живе і культуру. Чи залишиться у нас вільна українська школа, чи не вліземо знову в лабета колишньої русифікації?... ніяка влада на Україні не може вдержатись без національної основи. А ця основа визначається рідною школою. Тому все українське вчительство повинно згуртуватись навколо рідної школи. Школа для українського народу повинна бути українською» [3, с.1].

З наступом денікінської армії, який призвів до окупації більшої частини держави, ускладнювалася робота українських шкіл та вчительських спілок. Нова влада висловила своє негативне ставлення до української мови та українізації школи. У цей складний час у журналі друкувалися матеріали з роз'ясненнями місцевим учительським організаціям, як поводитися в нових умовах. У статті «Українське вчителство в нових освітніх обставинах» Я. Чепіга зазначає про те, що відмова нової влади від фінансування українських шкіл та дозвіл їх існування як приватних або за кошти громад – це єдиний вихід для збереження існуючих українських шкіл. Я. Чепіга мав надію, що «народ знайде в собі сили... і достойний вихід з такого стану» [9].

У формуванні нової школи за національною ознакою першочергово постала проблема вибору підручників, призначених для навчання дітей в українських школах. На сторінках журналу редакція друкувала бібліографію і критику на підручники, навчальні посібники та інші твори для українського вчителства. Кожен номер журналу містив близько десятка рецензій на граматки, читанки, літературні твори, призначені для дітей шкільного віку. У першому номері за вересень 1917 р. редакція інформувала про підручники, які вийшли або мали виходити з друку, а саме: граматки Б. Грінченка, Д. Бальченка, Неводовського; читанки Б. Грінченка, С. Черкасенка, Хуторного (Т. Лубенця); арифметики М. Злобінцева, Я. Чепіги, О. Бесараба, З. Охріменка; словники В. Дубровського та ін. [1, с. 54]. У рубриці «Критика» читачі могли ознайомитися з книжковими новинками та працями відомих вітчизняних і зарубіжних педагогів: Я. Чепіги «Самовиховання вчителя», С. Русової «Нова школа», С. Черкасенка «Шевченко і діти», С. Єфремова «Історія українського письменства», Богдана Лепкого «Чим жива Українська література?» та ін.

Підбиваючи підсумки діяльності часопису, редакційний комітет у зверненні до читачів повідомляв про припинення діяльності журналу: «на 3-му з'їзді делегатів Всеукраїнської Учительської Спілки, ВУС у попередній своїй формі припинила існування, звільнивши місце новій «Всеукраїнській спілці робітників школи та соціалістичної культури» з іншим статусом і трохи іншою професійною платформою» [10, с. 116], і, отже, роль ВУШ як Органу Всеукраїнської Учительської Спілки вичерпалася. Редакція прощалася з читачами з надією на нові зустрічі.

Висновок. Часопис «Вільна українська школа», зважаючи на складні історичні та соціокультурні умови, свого існування, є важливим історичним джерелом, корисним для вивчення маловідомих подій і фактів тогочасного освітнього життя України. Аналіз публікацій дає підстави для висновку про те, що часопис «Вільна українська школа» сприяв поширенню ідей єдиної національної трудової школи, надавав практичну допомогу вчителям, висвітлював погляди педагогів, психологів, громадських діячів на розвиток освіти в Україні.

Література:

1. Вільна українська школа: Орган Всеукраїнської Учительської Спілки. – К., 1917. – № 1.
2. Вільна українська школа: Орган Всеукраїнської Учительської Спілки. – К., 1917. – № 3/4.
3. Вільна українська школа: Орган Всеукраїнської Учительської Спілки. – К., 1918. – № 5/6.
4. Вільна українська школа: Орган Всеукраїнської Учительської Спілки. – К., 1918. – № 10.
5. Вільна українська школа: Орган Всеукраїнської Учительської Спілки. – К., 1918/19. – № 1.
6. Вільна українська школа: Орган Всеукраїнської Учительської Спілки. – К., 1918/19. – № 4.
7. Вільна українська школа: Орган Всеукраїнської Учительської Спілки. – К., 1918/19. – № 6/7.
8. Вільна українська школа: Орган Всеукраїнської Учительської Спілки. – К., 1918/19. – № 8/9.
9. Вільна українська школа: Орган Всеукраїнської Учительської Спілки. – К., 1919/20. – № 1/3.
10. Вільна українська школа: Орган Всеукраїнської Учительської Спілки. – К., 1919/20. – № 4/5.
11. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / І. В. Зайченко. – Львів, 2002. – 344 с.
12. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–19 рр. / С. Постернак. – К.: Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз – Книгоспілка, 1920. – 127 с.